

PRIHODNOST ZNANOSTI

Carl Friedrich von Weizsäcker

Kakšna bo in kakšna naj bi bila vloga znanosti v sedemdesetih letih? Vprašanje ostaja brez odgovora, vendar se kljub temu vsiljuje. Današnje zanimanje za futurologijo ne izvira iz tega, da bi danes znanost v svojem nenehnem napredovanju tudi prihodnost lahko naredila za območje, ki bi ga lahko obvladovali, marveč iz tega, ker je prihodnost danes bolj negotova kot v katerikoli prejšnjih dob, zato se iz praktičnih

potreb nad vse trudimo, da bi vrgli pogled v domnevni razvoj. Prihodnost je bolj negotova kot kdajkoli prej, ker se svet še nikoli ni tako hitro spreminjal kot danes. Nekoč je napoved, da bo svet ostal tak, kot je, pogosto vsebovala velik del resnice, danes je očitno napačna, toda *kakšen* bo svet, je težko vedeti. Hitra sprememba je predvsem posledica znanosti. Kdor torej sprašuje po vlogi znanosti v naslednjih desetih letih, sprašuje po glavnem faktorju v spremembi sveta. Zato pa je upravičeno ne le vprašati, kakšna naj ta vloga *bo*, ampak tudi, kakšna naj *bi* bila.

Vprašanje postaja zapleteno zavoljo tega, ker prvotni cilj znanosti sploh ni bil spreminjanje sveta. Gotovo danes dajemo večino za znanost izdanih sredstev, ker od njih pričakujemo zunanji učinek. Toda najpomembnejša motivacija ljudi, ki so se odločali za znanost, je prvotno bila in je še danes iskanje resnice, skromneje rečeno, teoretska radovednost. Znanost je — vsaj v glavnem — tudi le učinkovita, kolikor se ji posreči, da najde resnico. (To sicer velja, čeprav znanost pojem resnice uporablja naivno in ne more dajati računa o tem, kaj je pravzaprav znanstvena resnica.) Notranja rast znanosti, ki je gotovo ena izmed najpomembnejših predpostavk za njeno zunanjo učinkovitost, lahko torej zategadelj presojamo samo glede na njeno resnico, potemtakem na predmet, s katerim naj bi se skladale njene izpovedi. Rast znanosti v sedemdesetih letih pomeni predvsem resnice, ki jih bo nato našla. Te je danes komaj mogoče napovedati; sicer bi jih imeli že danes.

Kar bom kljub temu tvegati domnevati o bodoči znanosti, bi rad zato razdelil po notranji členitvi njenih predmetnih področij.

I. Strukturne znanosti

Priljubljeno vprašanje, ali je matematika naravna ali duhovna veda, izhaja iz nepopolne delitve. Matematika je strukturna znanost. Študira strukture *in abstracto*, neodvisno od tega, katere stvari imajo te strukture, ali če take stvari sploh obstajajo.

Danes je pomenljivo začeti razpravo o vlogi znanosti s strukturnimi znanostmi. Znanstveni postopek abstrakcije posameznega primera, iskanje splošnih zakonov, je tu prigan najdlje. Fizik, populacijski biolog, ekonom lahko uporabljajo isto matematiko. Matematizacija znanosti je eno izmed znamenj današnjega znanstvenega razvoja. V strukturnih znanostih je danes znanstveni napredek morda najbolj hiter in najbolj radikalen. Ta napredek bo v sedemdesetih letih, kolikor moremo presoditi, verjetno še hitrejši. Za strukturne znanosti ne bi označili le čiste in uporabne matematike, pač pa tudi v svoji členitvi še ne dovolj pregledno področje znanosti, ki jih označujemo z imeni kot analiza sistema, teorija informacij, kibernetika, teorija igre. Te so skoraj matematika časovnih potekov, ki jih je mogoče voditi s človeškimi odločitvami, načrtovanji, strukturami, ki se dajo predstaviti, kot da bi bile načrtovane, ali končno tudi z naključjem. So torej strukturne teorije časovne spremembe. Njihovo najpomembnejše pomožno sredstvo je elektronski računalnik, katerega teorija je tudi sama ena izmed teorij strukturnih ved.

Kdor hoče v deželi pospeševati razvoj znanosti, mora najprej pospeševati te znanosti, saj skoraj označujejo novo stopnjo zavesti.

Toda znanstveni napredek je ambivalenten. Prinaša nevarne posledice. To nedvomno velja tudi in posebej za strukturne znanosti. Sprememba zavesti, ki jo prinašajo, nam daje moč za možnosti planiranja. Prav tako tudi vsebuje nevarnosti možnosti planiranja. Znanstveni resnici je prirejena njej neločljiva neresnica. Strukturne znanosti prinašajo tudi skušnjavo, da bi zamenjali resničnost s strukturo, ki jo lahko naredimo in planiramo. Inhumanost tehnokracije je posledica zmage strukturalnega mišljenja v smislu znanosti. Kljub protestom današnje intelektualne mladine, protestom zavoljo človečnosti, bodo sedemdeseta leta domnevno tehnokratična doba par excellence. Temeljit premislek in planiranje struktur, ki zaznamujejo naše življenje, sta danes življenjsko nujna. Toda eden najpomembnejših naporov v oblikovanju zavesti mora biti, da postavimo pogledu za strukture komplementarno nasproti pogled za resničnost.

II. Znanost o anorganskem

Osrednja disciplina tega območja je fizika; ta je s kemijo in atomsko fiziko zrastle v načelno celoto. Številne regionalne discipline, iz katerih častljivo in danes znova omamljajoče moli astronomija, ki pa obravnavajo pretežno praktična področja (geologija in petrografija, meteorologija in oceanografija), načelno lahko veljajo kot uporaba temeljnih zakonov fizike.

Te znanosti danes utemeljeno dobivajo največ denarja. Nova doba je prišla do presenetljivih odkritij, da obstaja področje, na katerem zares veljajo preprosti zakoni, da torej zares obstajajo preproste strukture. Ti zakoni so temeljni zakoni fizike. Njihove enačbe se dajo empirično preizkusiti z veliko natančnostjo in v številnih primerih matematično rešiti. Tu so možne eksaktne prognoze (sončni mrk za tisočletja vnaprej, do minute, celo do sekunde natančno). Moč znanstvene tehnike temelji na zanesljivosti prognoz.

Menim, da je fiziko kot temeljno znanost mogoče dokončno izpopolniti in da bo to izpopolnjevanje naloga, pri kateri bodo sedemdeseta leta

bistveno sodelovala. Izpopolnjiva bo mogla biti tedaj, ko se bo kot strukturna znanost izkazala iz najpreprostejših možnih sistemskih delov (»enostavnih empiričnih možnih alternativ«). Njeno veljavno področje bi tedaj bilo tako obsežno, kot je skrčljivost vprašanj resničnosti na možne alternative ali kot je »dogajanje, ki se da objektivirati«. Ta visoko abstraktni vzrok njene veljavnosti dopušča prostor za razlago celo resničnosti kot življenja, kot duha. Tu fizika vodi k filozofiji.

Raziskava specialnih fizičnih objektov — trdna telesa, kemične spojine, tekoči plini, plazme itd. — in še prav praktična uporaba vsega tega znanja ne bi zadela ob omejitve, četudi bi se temeljne zakone iščoča fizika izkazala za dopolnljivo, kajti prav to enačenje temeljev dopušča praktično neomejeno množino rešitev. Vpliv in uporaba in s tem denarne potrebe znanosti o anorganskem se bodo še povečevale.

V teh področjih je precizno načrtovanje napredka nujno. Velika odkritja so sicer nepredvidljiva, toda napredek, ki obstaja v sistematični raziskavi množice poprej zasnovanih vprašanj, je vsekakor mogoče planirati. Načrtujoče mišljenje znanosti se obrača celo na znanost kot eden izmed njenih objektov. Samo znanstveno načrtovanje potrebuje sistemsko teorijo, se pravi strukturno znanost. Smemo predvidevati, da bodo sedemdeseta leta čas načrtne znanstvene politike. Pri tem se bodo načrti orientirali po ciljnih raziskave: znanost, ki bo rabila preživetju, ima drugačne zakonitosti kot temeljna raziskava.

Beseda preživetje nam ponovno postavlja pred oči ambivalenco znanosti. Najprej želimo preživeti v konkurenčnem boju narodov in gospodarskih sistemov, ki omogočajo same oblike današnje znanosti. Toda sedemdeseta leta bodo nedvomno doživela tudi nepopustljivo znanstveno nadaljevanje oboroževalne tehnike. Moderna strategija, ki so jo deloma zasnovali matematiki in naravoslovci, je spet sistemsko teoretično delujoča, po naravoznanstvu omogočena znanost o uporabi vojnih sistemov. Zelo pomembno vlogo ima strategija zastraševanja. To so pred kakšnimi desetimi leti ameriški vojaški teoretiki izdelali tako uspešno, da se je svet medtem navadil brez skrbi pred svetovno vojno spati pod dežnikom obojestranskih »*second strike capabilities*«. Toda to spanje bi lahko postalo smrtno spanje. Smisel zastraževalne strategije je bil, da bi pripravil postavitev politično zavarovanega mirovnega reda. Toda njen uspeh postavlja samo sebe za cilj, medtem pa se ne neha znanstveno razvijanje orožij, zaradi katerega zastarevajo zastrašilni sistemi. Nihče ne ve, ali ne bodo sedemdeseta leta zadnje desetletje industrijske družbe, v katerem dominira evropsko-ameriški kulturni krog.

Vodilnim znanstvenikom generacije, ki so spravili na dan atomsko bombo, ni mogoče očitati, da niso videli problema, kako znanost ogroža svet. V številnih oblikah so delovali tako, da bi soljudi opozorili na politične in moralne spremembe, ki so potrebne, da bi bilo mogoče živeti v znanstveno določenem svetu. Ni pa mogoče trditi, da bi se znanstveniki kot socialni razred bili zavedali svoje odgovornosti. To bi morala biti vloga znanosti v prihajajočem desetletju: da bi svoje nosilce pozvala k zavedanju njihovih odgovornosti. Rešitev v odpovedi od znanstvenih odkritij ali objav (Dürrenmattovi Fiziki), pač pa sprememba političnega svetovnega reda, ki tak, kot je danes, skorajda izsiljuje zlorabo znanstvenih spoznanj.

III. *Biologija*

Biologija je nemara izmed vseh realnih znanosti tista, ki v tem času najhitreje napreduje in obeta največji napredek tudi v naslednjih desetletjih. Napredek temelji na uporabi naravoslovnega (fizikalnega, kemičnega, kibernetičnega) načina mišljenja. Mehanizmi, kot je dednost, so dostopni strogi analizi po vzoru in s pojmi fizike. Imajo prav tisto komplikacijsko stopnjo, ki se odpira znanstvenim metodam sedanjih desetletij. Ta uspeh fizike ne implicira nikakršnega »materializma« v primitivnem smislu prejšnjih časov, če želimo razumeti celo fiziko kot abstraktno strukturno znanost.

Če govorimo o znanstvenem načrtovanju, bi biologiji zato pripisal največjo prioriteto. »Biološka tehnika« z novimi gojitvami žit, z antibiotiki in s številnimi drugimi uspehi npr. kaže, česa je sposobna; je pa pravzaprav na začetku razvoja. Seveda pa ni manj v zakonu ambivalence kot znanosti o anorganskem. Biologi pa še imajo možnost, ki je drugačna od tiste, ki so jo pred eno generacijo imeli fiziki, da se namreč ne bodo dali presenetiti od učinkov svojih spoznanj, ampak da jih bodo pravočasno premislili in vplivati prek javne zavesti na njihovo nadzorovanje. Zahtevati je treba, da bodo sedemdeseta leta prinesla mednarodne dogovore o prepovedi bioloških vojn, o varstvu privatnega področja proti biološko-medicinskemu delovanju in sorodne teme.

IV. *Medicina — psihologija — antropologija*

V medicini postaja človek predmet pretežno naravoslovnih disciplin. Napredek tehnizirane medicine je viden. Ne smemo pa pozabiti, da je človek s povsem naravoslovnega vidika tako zapleten sistem, da je izključeno strogo spoznanje celotnega delovanja v tem telesu po vzoru atomske fizike ali molekularne genetike za vso danes predstavljivo prirodoznanstvo. Sedemdeseta leta bi lahko prinesla — bi optimistično dejali — končno izpopolnitev fizike in razkritje mnogih bioloških struktur; človeka, čeprav bo po pravici naravoslovno analiziran, ne bodo razvozlala. Tu je pot še dolga. Tudi medicina ima svoj delež pri ambivalenci znanstvenega delovanja. V dolgotrajnem procesu modernizacije držav v razvoju je bil njen uspeh najbolj nedvomen, posledica pa je bila eksplozija prebivalstva. Uveljavitev načrtovanja družine po vsem svetu je nujen postulat prihodnjih desetih let. Predpostavlja zdravniško službo, je torej pomembno nadaljevanje medicinskih naporov na novem področju.

Toda ambivalenca znanosti kaže v medicini tudi še novo podobo. Kar dar naredimo človeka za predmet znanosti, se k ambivalentnemu delovanju nedvomnih spoznanj pridružuje vedno več problematičnih učinkov zmotnih poenostavitev, precenitev znanstvenih delnih uspehov. Poleg naravoslovnih kavzalnih analiz je v medicini pogosta zahteva, da je pacienta treba razumeti kot sočloveka. Razumevanje nam daje realna pojasnila, ki so nedostopna kavzalni analizi, ne načelno, pač pa zavoljo zapletenosti potekov, kajti razumevanje se direktno nanaša na veliki biografični sklop, »smisel« neštevilih zakonitosti organizma. Seveda dvomim, da bo psihosomatični način mišljenja v sedemdesetih letih imel vlogo, ki bi jo po mojem mnenju moral

imeti. Fascinacija kavzalne analize bo najbrž še nekaj časa nepravilno blokirala druge spoznavne poti. To nas vodi k morda najbolj sporni med znanostmi, k psihologiji. Po različnih cestah gredo glavnine vojske na to bojišče. Pri publiku najbolj uspešne in tudi stvarno najpomembnejše prihajajo v ospredje s spraševanjem nezavestnosti, z raziskavo živalskega ravnanja in kibernetično-strojno simulacijo mišljenja. Povsod tu temelji prvih odkriteljev genialno zaslugeno realno izkustveno področje, ki zapeljuje hkrati že mojstra, še bolj pa privrženca k dogmatičnim posplošitvam. V svetu, ki z naglo spremembo življenjskih oblik tudi v široki množici razkraja iz tradicije ohranjeno podobo o človeku, ki je te oblike nosila, se je prekusitvi vsakdanjega mišljenja s pojmi, izvirajočimi iz znanstvene psihologije, komaj moč izogniti in je konec koncev orientacijska pomoč — navzlic očitni nevarnosti v intelektualnih krogih že dolgo znane polovične izobrazbe.

Jedro problema je pač v tem, da naš čas, katerega osrednja moralna želja je po pravici formulirana pod imenom človečnost, ne daje odgovora na vprašanje: »Kaj je človek?« Znanstveno povedano, nimamo nobenega integrirajočega antropološkega nastavka. Domnevno je ta luknja nujna posledica objektivirajoče metode znanosti. Pozitivna znanost v novoveškem smislu metodološko temelji na tem, da v soglasju znanstvenikov postavlja vprašanja, o katerih je moč odločati, da pa zavrača vprašanja, o katerih je mogoče manj odločati (in jih nato povsem pozablja). Tako oblikuje John Locke načelo empirične raziskave: »S svojim grezilom nočem izmeriti globine oceana, pač pa le dohod k pristanišču, da bi lahko s svojo ladjo varno izplul in priplul.« Toda vzroki za konsens znanstvenikov so iz raziskave v konsensu povečini izločeni. To danes znova pojasnjuje družbena ideološka kritika neomarksizma. Toda tam je razširjeno še upanje kritike ideologije, da sam lahko misli brez ideologije. Objektivirajoče mišljenje je človeški dosežek, ne sicer edini, nepogrešljivi, vendar ne najpomembnejši; vprašanje je, ali mu je temelj vseh človeških dosežkov hkrati tudi njegov lastni temelj, ki bi ga spoznali. Če bi se zavest v sedemdesetih letih od tu mogla razširiti, to ne bi bil srečen, vendar plodovit čas.

Širina empiričnega raziskovanja potrjuje zelo pomemben antropološki vpogled. Izrazimo to z majhno filozofsko poanto: Človek je tisto živo bitje, katerega narava je taka, da ima zgodovino. Sicer so v zgodovini narave nastale tudi rastlinske in živalske species, toda individuum v njegovem ravnanju pretežno določa v bistvu trdna dedna osnova species, kakršna se je nakopičila v več generacijah. Človek je nasproti temu ustvarjen tako, da stopa v tradicijo, katere vsebine z njene strani niso fiksirane z biološko naravo človeka. Človek je biološko ustvarjen tako, da se uči jezika; katerega jezik se bo učil, pa je odvisno od tega, od koga se bo učil govoriti. Zavaljo tega je spor med tradicijo in napredkom, če ga dogmatično napravimo okorelega, podoben sporu, ali naj hodimo po desni ali levi nogi; izbojevan je iz poteze in nasprotne poteze, dejansko pa je hoja sama. Ves napredek je korakanje naprej na bazi tradicije, vsa tradicija je ohranjeni napredek preteklosti. Pot pa ni nedvoumno vnaprej označena, v vsakem majhnem koraku vsebuje poskus in zmoto in budnost je pogosto posledica vnaprej vrženih senc katastrof.

Z znanstvenega vidika nas to vodi k znanostim o današnji podobi človeškega sožitja in njegovih zgodovinskih korenin.

V. Družbene znanosti

V javni zavesti so danes te znanosti velesila; v republiki učenjakov si svoje priznanje morajo deloma še prislužiti.

Najstarejša med njimi je pač politična znanost, katere pojmi (najpogostejši je pojem demokracije) izvirajo iz grške teorije o državi in družbi in so tam imeli jasen pomen. Tej znanosti je po mojem mnenju v sedemdesetih letih jasno predpisana osrednja naloga. K študiju notranje ureditve držav (*»government«*) in njihovih zunanjepolitičnih odnosov (*»foreign relations«*) se mora pridružiti velika teoretska zasnova o možnosti politično zavarovanega svetovnega miru (*»svetovna notranja politika«*). O politični nujnosti tega cilja se ni treba prerekati in le s tega cilja je lahko določena *»mestna vrednost«* drugačnih političnih ureditev. Za našo zgodovinsko situacijo je značilno, da smo prisiljeni iskati v tem življenjsko pomembnem vprašanju urejajoči vidik ne v brezčasnosti nespremenljivih zakonov, ne v poveljanih preteklosti in ne v izkušnji sedanjosti, marveč v spoznanih nujnostih prihodnosti.

Prav tako antičnega izvora in danes kot некоč eminentnega praktičnega pomena je normativna družbena znanost pravoznanstva. Njen pomen pa je bil vendar v javni zavesti v 19. stoletju, v času, ki je ustvaril pravno državo, bolj nedvomen, kot je danes. Zapletenost in spremenljivost življenja vodi k funkcionalizaciji civilnega prava, ki konture zabrisuje in dopušča sum poljubne ustvarjalnosti. Ljubljenec publike, kazensko pravo, trpi zaradi nerešenih vprašanj antropologije; reakcija naše dežele na te negotovosti je doslej bilo nenavadno razpoloženje do reform, za katero je upati, da ne bo trajalo dlje od prehoda v sedemdeseta leta. Uporna mladina načelno zopet napada pravni formalizem in na njegovem mestu zahteva materialno pravičnost. S tem kot zmeraj v zgodovini (deloma v novi, fantazije polni obliki) razgalja zagovedno moralno lenobo vladajočih, ki se varuje s fasado formalnega prava. Ne spoznava pa velike moralne vrednosti principa pravnega formalizma, varstvo šibkejših osebe in sporne zadeve ne le pred egoizmom interesov, ampak tudi pred fanatizmom prepričanj. Te lekcije naj se nauči, preden bo prevzela odgovornosti; sicer se prihodnji čas ne bo mogel izogniti vračanja v barbarstvo bojev mnenj.

Ekonomska znanost, katere osnovni podatki so merljive potrebe, se najbolj zlahka ponuja matematizaciji in v izogibanju velikih cikličnih kriz in *»po meri krojene«* konjunkturne politike praznuje zmage, ki spominjajo na trumfe naravoslovja. Vendar ostaja njen predmet v očeh naravoslovca skoraj brezupno kompleksen. Zares se v njej danes najdejo načelna vprašanja z veliko rušilno močjo. Genialna misel klasične nacionalne ekonomije, da sozvočje določno zasledovanih interesov posameznika avtomatično pospešuje celoten interes — pri Heglu je postala model za njegovo *»zvižajoč idej«* kot dokaz, da skupno bitje ne potrebuje platonskega filozofskega kralja, ki kot individuum adekvatno misli dobro celote — prav tako je postala tudi model za Darwinov selekcijski nauk — ta misel se v svoji veljavnosti kaže odvisna od družbenih predvidevanj, ki jih danes znova ocenjujemo bolj kritično kot v razcvetu gospodarskega čudeža kapitalističnega sveta po drugi svetovni vojni. Klasični ideal številnih majhnih podjetnikov, od katerih nobeden s svojimi individualnimi odločitvami ne more

vplivati na tržišče, se umika tehnološko pogojeni neizbežni koncentraciji, ki temelji na premoči nakopičenega strukturalnega mišljenja in planiranja. Koncentracija v svetovnem merilu je naraščajoči razmik med industrijskimi narodi in deželami v razvoju. Marksistične analize teh dogajanj jemljemo znova resneje kot poprej, medtem ko se hkrati v deželah, katerih uradna doktrina je marksizem, borijo za liberalizacijo gospodarstva. Želja po soodločanju postaja v naših deželah realnost, vseeno, ali se bodo izpolnili upi, da bi v boju za odločitve med podjetniki in sindikati preprečili človekovo odtujitev v tehnokratsko upravljanem svetu. Vsekakor vedno bolj kopni zaupanje do samoregulirajočih avtomatizmov; skozi vsa ta dogajanja postaja gospodarstvo bolj kot kdaj področje, katerega praksa potrebuje znanstveno analizo.

Sociologija, ki se je med temi znanostmi pojavila najpozneje, v hitri menjavi svojih doktrin morda najmanj dopušča napovedi. Pomembnost njenih tem pa je zunaj vsakega dvoma. Vendar naj bo naravoslovcu, ki ga plaši zapletenost ekonomije, ki jo lahko kvantificiramo, dovoljeno skeptično vprašanje, od kod izvira zaupanje, da imamo na tem področju objektivno znanost. Ni dvoma o plodnosti področja, ki ga obdeluje empirična sociologija. Toda značilna za sociološki metodni boj je figura ideološkokritične refleksije: »Ta vprašanja študiraš s temi metodami zato, ker zastopaš te interese.« Ta figura prihaja iz filozofije in marsikateri optimisti sociologije so svojo stroko že občutili kot sodobno obliko filozofije. Ta figura je hkrati zmeraj politikum. Njej s imamo zahvaliti, da znova prihaja v zavest neločljivost teorije in prakse. Ne da bi dvigal kazalec, bi razvoj te znanosti rad prepustil njeni notranji dinamiki. Kritika ideologije bo prepričljiva tam, kjer se bo pokazala sposobno tudi za samokritiko.

Na tem mestu bi lahko uvrstili tudi pedagogiko. Tudi zanjo velja očitna nujnost nalog z bolehanjem zavoljo nerešenih antropoloških predvidevanj. Njena naloga pa je sorazmerno nedvoumna tam, kjer gre za to, da posreduje celotnemu prebivavstvu tisto izobrazbo, brez katere se v znanstvenotehničnem svetu ne more znajti. Tako je pedagogika za dežele v razvoju posebno pomembna naloga. Funkcionalno bolj kompliciran in ne manj važen je odločilni problem pri industrijskih narodih, kjer izobraževalnega sistema ni treba toliko ustvarjati kot ga prilagajati nujnostim časa. Samo da pokažemo na en primer: pri hitrem napredku znanja in menjavi poklicev šolsko izobraževanje v poklicnem življenju postaja prav tako nujno kot zastara na strokovni ali visoki šoli študirajoči prej kot kadarkoli prej. Pošolsko izobraževanje v poklicnem življenju postaja prav tako nujno kot je začetno izobraževanje. To pa prinaša s seboj temeljite spremembe naše vzgoje. Tu se odpirajo velike naloge teoretičnega premisleka o nujnem planiranju.

VI. Zgodovinske znanosti

Pod tem naslovom bi rad združil tako praktično zgodovino kot filozofijo in umetnostne znanosti, skratka klasične, tako imenovane duhovne vede. Čeprav se v teh znanostih najbrž še nikoli ni izšolalo toliko ljudi in zanje še nikoli ni bilo izdano toliko denarja kot danes, so v tendencah sedanjosti vendarle v defenzivi. Njihovo pragmatično korist je težko do-

kazati, njihova vloga kot ohranjevalka tradicije je za tiste, ki iščejo uspeh, nezanimiva in suspektna za ideologe napredka.

V tem nezaupanju tiči razumljiva, toda nevarna slepota. Res je, da svojih sedanjih in prihodnjih nalog ne moremo obvladovati, če nas uokvirjajo pretekle norme ravnanja in pogledov. Toda že psihoanaliza ve, da nas ima lastna preteklost ravno tedaj nezavestno pod oblastjo, kadar je ne poznamo, kadar jo zatiramo. Zmaga nad preteklostjo predpostavlja njeno zavestno prezentnost, njeno prezentnost pa je moč vzdržati, če jo sprejemamo kot svojo preteklost. Sprejemati ne pomeni odobravati. Preteklost pa je prav tako nevarna, če jo nekritično sprejemamo. Toda svojo nemoč lahko premagam le, če je ne spoznam samo abstraktno kot nemoč, ampak tudi zavestno priznam za svojo nemoč. Krivde ni mogoče zatreti, če je ne spoznamo in imamo za svojo. Zmote ne odpravimo na ta način, da jo pozabimo, kajti tedaj za njeno ponovitev postanemo neodporni. Ker pa sem kot človek nosivec tradicije, so tudi nemoč, krivda, zmota mojih prednikov, se pravi tistih, katerih tradicija me je oblikovala, po duševnem delovanju tudi moja lastna nemoč, krivda, zmota; vsega tega ne bom premagal, če bom ravnal, kot da se me ne tiče, kajti vendar me določa na tisoč skritih poteh tradicije. Končno pa vedenje do preteklosti tudi ne more biti pravilno, če je le kritično. Svojo nemoč, svojo krivdo, svojo zmoto lahko sprejemam prav v trenutku, v katerem mi je dano, da se mi zato ni treba sovražiti. Tako je sožitje s preteklostjo kot s svojo pogoj za njeno kritiko.

Na znanstveni ravni je ohranjanje budnosti tega kontakta s preteklostjo ena izmed nalog zgodovinskih znanosti. K temu se kot drugo pridružuje naši zavesti veliko darilo pozitivnih ved, namreč sposobnost zgodovinskega mišljenja. S tem mislim predvsem na šolanje v tem, da osebo, družbo, dobo razumemo iz njihovih lastnih predpostavk. Intelektualno šolanje komaj prispeva k temu, da nas osvobaja naših predsodkov kot mirno razumevanje predsodkov drugih ljudi. Mnogoobraznost sodi k človeškosti, ker prav tradicije niso naravno pogojene, ker so stvaritve svobode. Sveta ne bomo mogli imeti ne humanega ne urejenega, če bomo vse stvari obdelovali enako, tudi tiste, ki določajo našo podobo.

Seveda duhovnim vedam ne moremo prihraniti očitka, da nimajo vselej pravilne vloge za našo zavest. Po mojem mnenju ima njihovo premagovanje po znanstvenem idealu naravoslovnih znanosti, ki ni bilo dovolj kritizirano tudi z refleksijami Diltheyevega časa, nesrečen učinek. V naravoslovni znanosti je izkustva relativno lahko stilizirati kot spoznavne dane odločitve in zategadelj lahko preizkusiti z osebami različnih natur in življenjskih usod. Izkustvo, ki ga potrebujemo v duhovni vedi, da bi razumeli tekst ali zgodovinsko akcijo, pa je notranje izkustvo ravno takega načina človeškega doživljanja in dela, iz katerega sta izhajala ta tekst in ta akcija. Nobena listina ne bo obvarovala pred napčnimi sodbami zgodovinarja, ki iz lastne izkušnje in instinktivne zmožnosti ne ve, »kako se dela politika«; moralist, ki meni, da zgodovinski dokumenti izpričujejo odkritosrčen nazor njihovih piscev, in kriminalist, ki povsod vohta slabe namene, sta enako slaba zgodovinarja. Prvotna naloga filologije je bila preprosto izročilo velikih spomenikov, ki si jih je človeštvo postavilo v literaturi in v katerih naj bi se na novo izmerila vsaka sedanjost. Filologija potrebuje razlage, da izročilo lahko prenaša, zakaj vsaka sedanjost se na novo, na njej lasten način pogreza v nesposobnost, da bi razumela izročeno. Naposled potrebuje

raziskave le, da bi mogla razlagati, zakaj šele pri iskanju resnice se učenjaku množijo vprašanja, brez katerih ni mogoče razlagati. Pod vplivom naravoslovnih znanosti je raziskovanje v trivialnih področjih, kjer je za napredek nepogrešljivo, pridobilo neprimerno težo za duhovno vedo, ki ne more imeti enakega pojma o napredku. Posledica tega je, da mlada generacija v raziskovanje verujočega časa teh rezultatov raziskav ne more najti in da pri tem s slabim zavrača tudi dobro.

Toda v sedemdesetih letih si ne obetam ozdravitve od teh bolezni.

VII. Teologija

Teologijo bo za znanost priznavala samo še manjšina naših intelektualnih sodobnikov. Pri tem pa (če se najprej omejimo na krščansko teologijo, ki je pred nami kot zgodovinsko dani model) nima manj strogih metodoloških principov kot druge znanosti. Je izročilo in pojasnilo povezujoče tradicije njene skupnosti, cerkve, izhajajoč iz njenega najstarejšega okvira. Kjer je ob tem potrebovala sistematično mišljenje, je bila navezana na njegovo (filozofsko) strogost; kjer je potrebovala kritiko tekstov in tradicij, je uporabljala že dve desetletji duhovnoznanstvene metode, pogosto v zgledni treznosti.

Toda protiteološki afekt novoveške znanosti vsebuje precizen vzrok. Ta znanost hoče biti raziskovanje v svobodnem, ponovljivem izkustvu brez vsebinskih predhodnih določitev; zmetuje načelo navezovanja iščoče resnice na avtoriteto. In vendar vlada pri tem, historično razumljeno, morda metodična kratkovidnost. Tudi empirična znanost sprejema preteklo izkustvo, ki v svoji polnosti ne more biti ponovljeno, kot avtoriteto, in tudi v religiji velja, da je izkustvo načelno vsem dostopno (»če boste spolnjevali moje zapovedi, boste spoznali, da so resnične«). Za naravoslovno znanost tako pomembna ločitev dejanske in vrednostne sodbe se v območju človeškega ne da ohraniti tam, kjer moramo želei vsebino (»vrednost«), da bi lahko prišli do izkustva; to danes znova odkriva marksistična znanstvena kritika. Vrednostna nevtralnost znanosti je sicer že sama vrednost, namreč disciplina distanciranja od predsodkov, vendar ni zadnja (»metafizična«) resnica. Bolj širokemu pogledu, kot je naš, bi se tudi teologija prav v svoji navezanosti na zgodovinsko avtoriteto izkazala za empirično znanost na področju, na katerem menjava izkustev ne traja leta in desetletja, ampak tisočletja.

V hitri spremembi eksistencialnih skušenj našega desetletja prihaja seveda ta znanost v globoko krizo. Tu je treba nadomestiti dosti zamujenega. Po mojem prepričanju je le religija imela antropologijo, ki je bila fundirana dovolj globoko, ki človeka ni utemeljevala ne na samega sebe niti na naravo, marveč na večjo duhovno resničnost, ki se je imenovala Bog ali božanska. Védenje o tem lastništvu in odgovornost pred njim je teologijo stoletja skoraj prisiljevalo k temu, da je sicer zgodovinsko registrirala nova izkustva, a jih je v svoji razvrstitvi naposled imela za irelevantna. S tem ji je grozila izguba kontakta z resničnostjo, celo s tisto, katero je sama upravljala, kajti v zgodovini se tudi ta spreminja. Bog je postal trden svetilnik, ob katerem pa je ladjica zgodovine plula mimo. V naši generaciji se je to pojmovanje podrl; zato teologa tako zelo vznemirjajo besede »Bog je

mrtev«. Modernemu človeku pa bodo lahko prepričljivo govorili samo teologi, ki so ta zlom doživeli, ker samó do njih seže glas modernih ljudi.

Ena izmed zgodovinskih slepot krščanske teologije je bila zavrnitev nekrščanskih religij. Netolerantnost do poganskih svečenikov je bil boj za spoznanje razlike med dobrim in zlim, zgodovinsko nujnega koraka prek vegetacijskih božanstev. Uresničevanje netolerance do islama, budizma, hinduizma je simplifikacija mnogo bolj subtilnega, še popolnoma neznanega razmerja. Religiozno iščóči zahodni intelektualci so tu v vsej svoji nemóči prišli daleč naprej, kakor je cerkev bila še pred kratkim. Kasidizem, zen, joga so jim postali živi pojmi, četudi iz tega niso izluščili nikakršnih veljavnih življenjskih form. V tem stapljanju doslej ločenih resničnosti stoji pred nami sprememba zavesti, ki je kajpak ni mogoče meriti z desetletji.

VIII. Filozofija

Filozofija kot visokošolska disciplina danes ni več nobena sila; v kontinentalni Evropi ohranja pretežno na način solidnih filologij zgodovinsko zakladnico znanja. To znanje se redko kdaj spreminja v aktivno zavest, predvsem pač zato, ker je naloga filozofije tako težka.

Filozofijo lahko definiramo kot dalje-spraševanje. Tako jo je Sokrat zgledno praktical. Če pozitivna znanost temelji na tem, da v konsensu odloča o odločljivih vprašanjih, ne da bi postavljala drugih, potem filozofija ni pozitivna znanost, pač pa njena korektura. Vendar ločitev nikoli ni ostra. Veliki napredki znanosti večkrat, morda pogosto, temeljijo na tem, da poprej nezastavljeno vprašanje zastavimo, in to uspešno; tako so veliki znanstveni napredki otroci zakona pozitivne znanosti in filozofije. Filozofija ima zakladnico svojih vprašanj, svoj lastni način izkustva (izkustva plavanja proti toku naivnega mišljenja, izkustvo povratnega vprašanja: »Kaj tu pravzaprav počnem?«), in med tako izkustvenim ima svoj lastni konsens.

Današnja scena je nejasna. Eksistencializem je izzvenel. Podobo nadaljnega spraševanja obvladujeta filozofija znanosti, ki bi sama rada bila znanost, in filozofija družbe, ki se sama želi razlagati kot družbena praksa. Oboje je pomembno. Še važnejša pa se mi zdi pogosto obnavljana prebuditel zavesti za raven, na kateri se prava filozofija šele začneja. Tega se drugače ni móči naučiti kot v pogovoru z velikimi filozofi preteklosti. Pri njih je dalje-spraševanje privedlo do poskusa, da so mislili celoto kot celoto. Kako težko (in potrebno) je to, danes ne ve (in ni vedel pač tudi tedaj) skoraj nihče. Pri akademskem pouku filozofije sem vedno znova doživljal, da so upanje zbujajoči, zelo nadarjeni mladi ljudje hitro uvideli, kje Platon ali Kant nista več sodobna — če pa tedaj leta dolgo niso ničesar skusili in prestali, da na vsakem posameznem mestu, na katerem so kritizirali enega teh filozofov, niso resnično bili razumeli, o čem je govoril, so bili nesposobni za produktivno filozofsko delo.

Bilo bi predrzno, če bi hotel tu povedati kaj o vsebini take filozofije. Morda je lahko študija o znanosti prihodnjih desetih let hkrati kot stranski efekt tudi košček filozofske propedeutike.

Prev. J. Horvat